

פיתוי נצחי

על השיח הפיזיולוגי חלשו במשך כמעט אלפיים שנה מושגיהם של היפוקרטס (370-460 לפנה"ס לערך) וגלנוס (130-200 לספירה). בריאות ומחלה הוסברו במושגים מבניים כמשקפים איזון, או חוסר איזון, בין "ארבע הליחות": מרה אדומה (דם), מרה צהובה (מרה), מרה שחורה ומרה לבנה (ריר). כך, ובהתאמה, גם נפש האדם: אנשים סווגו כבעלי מזג סַנְגְּוִינִי (חיובי, אופטימי), כוֹלֶרִי (מהיר חימה), מלנכולי (עצוב) או פְּלֶגְמָטִי (איטי, נעדר מרץ), על פי המרה השלטת שנקבעה כולה על ידי גורמים מבניים פנימיים. הרעיון שמחלות הן תוצאה של אינטראקציות בין מערכות פיזיולוגיות למחוללים חיצוניים זכה לפופולריות בשלהי המאה ה-16, בהשפעת מחקריו של פאראצלסוס, ששילב הרמטיציזם עם אלכימיה, מאגיה ונצרות.²⁸⁹ פאראצלסוס האמין שאי אפשר להבין את הפיזיולוגיה של האדם בנפרד מסביבתו הפיזיקלית והרוחנית; בכך בישר למעשה את הפונקציונליזם של דיואי, הפרגמטיזם של ג'יימס, הפסיכולוגיה הדיאלקטית ההיסטורית-תרבותית של ויגוצקי, והגישות העדכניות

Webster (1982). 289.

יותר של פסיכולוגיה התייחסותית ואינטרסובייקטיבית, שבבסיסן עומדת הכרה בחוסר התוחלת של חקירת נפש האדם במנותק מחקירת מערכת היחסים שלו עם סביבה דינמית ומגיבה.

אך קסמו של הסטרוקטורליזם הפשטני של היפוקרטס וגלנוס לא פג, והוא המשיך למשול בכיפה שנים רבות. הדבר נכון במיוחד בביטוייה השונים של הגישה שלפיה "הנשגב, תולדה של מרכיביו הנמוכים, מתואר כתופעה אשר 'אינה אלא' – אינה אלא דבר אחר, מסוג נחות למדי",²⁹⁰ דברים קטנים הקבורים עמוק בתוך גופו של הפרט, ממתנינים לגילויים על ידי ניתוח "מבנים בדידים היורדים מטה ומטה בסולם כל הדברים, כאילו סיבת קיומנו מצויה כל כולה בתוכנו".²⁹¹ גם היום אפשר לשמוע מומחים המדברים על "חוסר איזון כימי" כגורם למחלת נפש, בין שמדובר בפעילות יתר או חסר של דופמין, סרוטונין, נוראפינפרין או גלוטמט, ובין שמדובר – במורד סולם כל הדברים – בקבוצה זו או אחרת של גנים הקובעת את האישיות שלנו ואת ביטוייה הנורמליים או הפתולוגיים. הרדוקציות הללו מפתות; הן היו כאלו מקדמת דנא. יהיה זה אלוהים או גן, כיח או דופמין, אנחנו צריכים איזושהי המחשה של "האמת בה"א הידיעה, התשובה האחת המוגדרת והשלמה לחידה הנצחית שהעולם חד לנו כביכול".²⁹²

מהי החידה הזו – האמת – שכה מטרידה אותנו? האמת על אודות מה? אילו נועצנו במומחה לפילוסופיה, היינו מקבלים תשובות לשאלה הזו כמספר הכתבים הפילוסופיים. אך בהיותי פיזיולוג בעל רגישות מוגבלת לעידון מטאפיזי, אני נוטה לשמור מרחק מהספרות הפילוסופית הפורמלית ומעדיף את לשונם הנגישה יותר של מדענים רפלקטיביים. מקרב קבוצה זו של מדענים,

290. ג'יימס, הפרגמטיזם, עמ' 47-48.

291. Bridgman (1927, p. 93).

292. ג'יימס, הפרגמטיזם, עמ' 179.

תשובתו של הגנטיקאי הנודע ריצ'רד לבונטין עולה בקנה אחד עם הטיות לבי. באחד הפרקים בספרו ביולוגיה כאידיאולוגיה: דוקטרינת ה.ד.א.²⁹³ מציג לבונטין עמדה שלפיה החידה הטורדת את מנוחתנו, ושלה אנו מחפשים נואשות תשובה מבנית־תוכניתית, אינה אלא חידת האי־שוויון. יש הרבה דרכים שונות להצדיק את קיומם של אי־שוויון אינהרנטי ושל חברה מעמדית – לטעון שנבחרנו על ידי אלוהים או נציגו עלי אדמות להעניק לבנינו (ופחות מכך לבנותינו) את הזכות להשתייך למעמד הגבוה, שדם כחול זורם בעורקינו ומועבר לבנינו, או שפשוט התברכנו כגנים טובים העוברים במשפחה. אחרת, איך נוכל להסביר לעצמנו מדוע איש או אישה או ילד סובלים כל כך ואילו אחרים לא? איך נוכל להסביר את העובדה שעוני ועושר עוברים בתורשה? ובשלוש מאות השנים האחרונות, טוען לבונטין, מימי המהפכות הפוליטיות שחיסלו את הסדר האריסטוקרטי הישן שהצדיק את קיומו באמצעות אלוהים, הכנסייה או הדם, שומה עלינו להתמודד עם האי־שוויון המשוער המאפיין חברות המניפות בגאון את דגל החירות, השוויון והאחוה. אל החלל הזה נכנסת הביולוגיה, מציעה הבדלים מולדים העוברים בתורשה כפתרון לתעלומה; מחליפה את אלוהים בקוד גנטי. יש להודות שגם החלופות שהוזכרו מעלה, אלו הנוגעות לדינמיקה התייחסותית עם הסביבה, מותירות אותנו עם פחות מחצי תאוותנו בידנו. בטווח הקצר הן נידונות לכישלון משום שהן נחרצות פחות, כלליות מדי ולמראית עין לא ישימות, הן רומנטיות ומופשטות, ותומכיהן מייחסים תוקף באותה מידה, הן לאפשרי והן לבלתי אפשרי. עם זאת, עצם קיומן של החלופות הללו חשוב, לפחות בשל התנגדותן לטרמיניזם ביולוגי פשטני, ועל כן יש לצאת להגנתן; חיבור זה הוא תרומה – צנועה ככל שתהא – להתנגדות הפעילה לטרמיניזם פשטני.

Lewontin (1991, pp. 19–37) .293

בספרה של מרגריט יורסנאר, היצירה בשחור, אני מוצא ביטוי נפלא למתח האינהרנטי שעמו אנו נידונים לחיות, בין המשיכה לפשטנות סטרוקטורליסטית לבין ההכרה במגבלותיה. יורסנאר מתארת את חייו של זנון, רופא, פילוסוף ואלכימאי, מעין קולאז' של פאראצלסוס, דה וינצ'י, קופרניקוס ועוד רבים אחרים, שמצא עצמו:

במחצית הדרך בין חיוניותם החתרנית של האלכימאים לבין הפילוסופיה המכניסטית ששעתה היפה היתה מובטחת לה במהרה, בין התורות ההרמטיסטיות המאמינות בקיומו של אלוהים סמוי בתוך-תוכם של הדברים ובין כפירה בעיקר כמעט מוסווית, בין האמפיריות המטריאליסטית שלו כרופא לבין דמיונו הכמעט-נבואי כתלמידם של המקובלים. [...] [בדומה ל] מוחות מסוימים, שלא היו נדירים כל-עיקר בתקופתם, אך כמו עברו את תקופת הרנסאנס בחשאי, אם אפשר לומר כך, מוחות קרובים יותר לימי-הביניים ובה-בעת גם לעת החדשה.²⁹⁴

זנון מכיר בפיתוי האלמותי להיכנע למדע רדוקטיבי ונאיבי, ובה בעת מכיר הוא בענווה בחובה ההומניסטית להתנגד לפיתוי בדרך המשחק:

Sempiterna Temptatio [...] לעתים מזומנות אומר ביני לביני כי אין בעולם מאומה, זולת סדר נצחי או איזה דחף רגעי ומוזר של החומר להתעלות מעל עצמו, היכול לתרץ מדוע זה מיום ליום מצטללת מחשבתי. [...] לעולם לא אחדל מלהתפעל מכך שהבשר המוחזק על-ידי חוליותיו, הגוף המתחבר אל הראש במצר-הצוואר, ומזה ומזה סדורים בתאימות הגפיים, אוצרים ושמא אף מייצרים רוח המשתמשת בעיני לראות, ובתנועותיי למשש. מכיר אני את מגבלותיה, ויודע אני כי יחסר לה הזמן בשביל להרחיק לכת עוד יותר, וגם הכוח – אם באקראי

294. יורסנאר, היצירה בשחור, עמ' 260-261.

יוקצב לה הזמן. אך הרוח היא ההווה, וברגע זה ממש הוא מה שהנו. יודע אני כי היא טועה ותועה, ולעתים מזומנות מפרשת פירוש מוטעה את הלקחים שמקנה לה העולם, אך כן יודע אני בכירור כי ניחנת היא ביכולת להבחין בשגיאותיה, ולעתים אף לתקנן. סירתתי לפחות במקצת מן הכדור שמצויים אנו עליו. חקרתי את נקודות ההיתוך של המתכות ואת אופן התהוותם של צמחים. צפיתי בגרמי שמיים ובחנתי את תוכו של הגוף. ביכולתי להפיק מן המחטה שאני נושא בידי את מושג הכובד, ומן הלהבות הללו את מושג החום. יודע אני שאיני יודע את אשר איני יודע. מקנא אני באלה שיידעו יותר, אך יודע אני כי כמוני אנוסים יהיו למדוד, לשקול, להקיש ולהטיל ספק במסקנות, לברור את האמת מתוך השקר ולתת דעתם להשתרבותו הנצחית של השקר אל תוך האמת.²⁹⁵

מאז ומעולם היה קשה להתנגד להסברים דטרמיניסטיים, בייחוד בתקופות שבהן אנשים שילמו בחייהם על הטלת ספק, כפי שקרה לזנון מברווז'. אז, בתקופות החשוכות יותר של ההיסטוריה האנושית, הפחד והבלבול דחקו את בני האדם לחפש ולקבל הסבר דטרמיניסטי. בעת הזו אנו נדחקים אל אותן פינות בשל נטיותינו הנרקיסיסטיות, עת המדע והמדענים נשפטים ומדורגים על פי מידת יומרנותן של הצהרותיהם והבטחותיהם, ומשתעבדים לטכנולוגיה מרהיבה שמחירה עולה בהתמדה.

רציתי שפרויד וג'יימס יפגשו שוב, כדי לכפר על הדיאלוג הכושל שראיתי בעיני רוחי בצעידתם אל תחנת הרכבת של ווסטר בשנת 1909. רציתי לשמוע אותם מדברים, דנים ביופי ובמורכבות של המגע בין פסיכואנליזה לפיזיולוגיה, בדרכים להילחם בפיתוי להתנחם בדטרמיניזם נאיבי, בעמדה הסטרוקטורלית התוכניתית. רציתי כל כך בפגישתם המחודשת, עד שנכנעתי לרעיון הרומנטי

295. יורסנאר, היצירה בשחור, עמ' 94-95.

של חיפוש אחר ראיות למפגש כזה באירופה בשנה האחרונה לחייו של ג'יימס. ג'יימס אכן הפליג לאירופה ושהה בה באביב ובקיץ של שנת 1910, בביקורו האחרון ביבשת שכה אהב. הנסיעה נועדה לאפשר לג'יימס ולאשתו, אליס, לטפל באחיו המלנכולי הנרי, שהתגורר וכתב בעיר ריי בדרום-מזרח אנגליה משנת 1897 ועד מותו ב-1916. ויליאם ג'יימס, שסבל ממחלת לב, נסע מריי לבית הבראה בבאד נאוהיים בגרמניה, וכעבור זמן מה הצטרפו אליו הנרי ואליס. אליס "הייתה מטופלת בשני חולים", אומר ריצ'רדסון ומצטט מיומנה: "ויליאם לא יכול ללכת והנרי לא יכול לחייך".²⁹⁶ ויליאם ג'יימס מת ב-26 באוגוסט בבית הקיץ שלו בניו המפשייר, בדרכו חזרה מאירופה לבוסטון.

"קיימים שניים-שלושה רמזים לפגישה נוספת בין השניים, כשג'יימס, כך נטען, חמק בחשאי לווינה להיוועץ עם פרויד בחודש מארס 1910, חודשים ספורים לפני מותו של ג'יימס".²⁹⁷ אך הם ככל הנראה לא נפגשו שוב; וגם אם כן, פגישתם לא הותירה כל חותם. אבל אנחנו נמצאים כאן היום, ועלינו מוטלת השליחות לחנך את תלמידינו ליושרה אינטלקטואלית. וכשמדובר בדיאלוג בין הפסיכולוגיה לפיזיולוגיה, המשא כבד מאוד ועלינו לנקוט זהירות יתרה. דימיתי מקום לדיאלוג התייחסותי בין הפסיכואנליזה לבין הפיזיולוגיה; דיאלוג זהיר, מקוטע, מגשש, שמכבד את גבולותיהן של שתי דיסציפלינות נפלאות שנוגעות בדברים החשובים ביותר לכל אחד מאתנו – גוף ונפש.

אולי יש במכתב הארוך הזה כדי לפוגג, גם אם מעט, את תחושת האי-נחת שהובילה לכתיבתו. אשוב כעת אל הפיזיולוגיה. שם הגיונותי ושם לבי. כתמיד, ש.מ.

Richardson (2007, p. 518).²⁹⁶

Taylor (1999).²⁹⁷